

Megfontolások a Soáról

Főtisztelendő Testvéremnek, Edward Idris Cassidy bíborosnak

Pápaságom alatt számos alkalommal mély szomorúsággal emlékeztem meg a zsidó nép szenvedéseiről a II. világháború alatt. Az a bűntény, amely Soá néven vált ismertté, eltörölhetetlen szegyenfoltja marad végéhez közeledő századunknak.

Amikor a kereszténység harmadik évezredének kezdetére készülünk, az Egyház tudatában van annak, hogy a Jubileum öröme elsősorban a bűnök megbocsátásán s az Istennel és embertársainkkal való kiengesztelődésünkön alapszik. Ezért biztatja fiait és leányait, hogy tisztítsák meg a szívüket, megbánva a múltban elkövetett hibáikat és hitbeli hűtlenségeiket. Felszólítja őket arra, hogy alázattal járuljanak az Úr elé, és vizsgálják meg, hogy őket mekkora felelősség terheli napjaink gonoszágaiért.

Szívből remélem, hogy az "Emlékezünk: megfontolások a Soáról" című dokumentum, amelyet vezetéssel a Zsidósággal Való Vallási Kapcsolatok Bizottsága készített, valóban segít begyógyítani a múlt félreértései és igazságtalanságai által okozott sebeket. Bárcsak hatékonyan elősegítené ez a megemlékezés azt, hogy olyan jövőt alakítsunk ki, amelyben a Soá kimondhatatlan gonoszága soha többé nem következhet be. A történelem Ura vezesse a katolikusok, a zsidók és minden jóakarátú ember törekvéseit, hogy közösen fáradozzanak egy olyan világ felépítésén, amely minden ember életének és méltóságának igazi tiszteletén alapszik, hiszen Isten mindnyájukat saját képére és hasonlatosságára teremtette.

Vatikán, 1998. március 12.

II. János Pál pápa

A ZSIDÓSÁGGAL VALÓ VALLÁSI KAPCSOLATOK BIZOTTSÁGA

Emlékezünk: megfontolások a Soáról

1. A Soá tragédiája és az emlékezés kötelezettsége

A XX. század hamarosan véget ér, s megkezdődik a harmadik keresztény évezred. Jézus Krisztus születésének 2000. évfordulója felszólít minden keresztényt, sőt meghív minden embert arra, hogy ismerje föl a történelem menetében az isteni Gondviselés működésének jeleit, de azt is, ahogyan a Teremtő képét az emberben megsértették és eltorzították.

Ez az emlékezés az egyikét vizsgálja azoknak a fontos kérdéseknek, amelyeket a katolikusoknak komolyan fontolóra kell venniük II. János Pál pápának A harmadik évezred küszöbén címmel hozzájuk intézett apostoli leveléből: "Miközben a kereszténység a második évezred küszöbéhez közeledik, méltó és igazságos, hogy az Egyház jobban tudatára ébredjen gyermekei bűnének, megemlékezvén mindarról, amivel ők a történelem folyamán eltávolodtak Krisztus és az ő evangéliumának lelkiületétől, s ahelyett, hogy a hívő élet tanúságtételét adták volna a világ számára, úgy gondolkodtak és cselekedtek, hogy ellentanúságot tettek és botrányt okoztak."[1]

Ez az évszázad egy olyan elmondhatatlan tragédiának vált tanújává, amelyet soha nem lehet elfelejteni: a náci rendszer megkísérelte kiirtani a zsidó népet, s ezért zsidók millióit mészárolta

le. Asszonyokat és férfiakat, öregeket és fiatalokat, gyermekeket és csecsemőket üldöztek és hurcoltak el, csak azért, mert zsidó származásúak voltak. Némelyiküket azonnal megölték, másokat megaláztak, meggyötörtek, megkínóztak, egész emberi méltóságuktól megfosztottak, s azután gyilkoltak meg. Nagyon kevesen maradtak életben azok közül, akiket koncentrációs táborokba hurcoltak, s őbelőlük is egész életükre belevésődött a megfélemlítés. Ez volt a Soá, századunk egyik legnagyobb drámája, olyan esemény, amely mindmáig foglalkoztat bennünket.

E könyörtelenül végrehajtott szörnyű népirtás láttán, amelyet a nemzetek vezetői s maguk az akkori zsidó közösségek is alig akartak elhinni, senki sem maradhat közömbös, legkevésbé az Egyház, hiszen a lelki rokonság szoros kötelékei fűzik a zsidó néphez, s nem feledheti a múltban elkövetett igazságtalanságokat sem. Az Egyházat egészen más kapcsolat fűzi a zsidó néphez, mint az összes többi valláshoz.[2] Azonban nemcsak a múltat kell felidézünk. A zsidók és a keresztények közös jövője is megköveteli azt, hogy emlékezzünk, hiszen "nincs jövő emlékezés nélkül".[3] A történelem maga memoria futuri, a jövő emlékezete.

Amikor elmélkedésünkkel a katolikus Egyházhoz tartozó testvéreink-hez fordulunk szerte a világban, minden keresztényt arra kérünk, hogy velünk együtt gondolkodjanak el arról a katasztrófáról, amely a zsidó népet sújtotta, s arról az erkölcsi kötelezettségről, hogy soha többé nem hagyjuk az önzést és a gyűlöletet odáig fajulni, hogy ennyi szenvedést és halált okozzon.[4] Különösen pedig zsidó barátainkat kérjük, hogy nyitott szívvel hallgassanak meg bennünket, "hiszen az ő szörnyű sorsuk annak az eltévelyedésnek a jelképévé vált, amelybe az ember sodródhat, ha Isten ellen fordul".[5]

2. Amire emlékeznünk kell

A zsidó nép egyedülálló tanúságot tett Izrael Szentjéről és a Tóráról, s ezért sokfelé és sokat szenvedett különböző időkben. Kétségtelen azonban, hogy a Soá volt a legsúlyosabb megpróbáltatásuk. Szavakkal ki sem fejezhető az az embertelenség, amellyel a zsidókat üldözték és lemészárolták ebben a században. És mindezt egyesegyedül azért tették velük, mert zsidók voltak.

E bűntény nagysága számos kérdést vet föl. Történészek, szociológusok, politológusok, pszichológusok és teológusok fáradoznak azon, hogy minél többet feltárjanak a Soá valóságából és okaiból. Ezután is még sok tudományos vizsgálódást kell folytatni. Egy ilyen eseményt azonban nem lehet egészen feltárni csupán a történeti kutatás szokott módszereivel. "Erkölcsi és vallási" emlékezésre is szükség van, és különösen a keresztényeknek igen komolyan el kell gondolkodniuk azon, hogy milyen okok idézték azt elő.

Az a tény, hogy a Soá Európában ment végbe, vagyis nagy keresztény kultúrájú országokban, fölveti a kérdést, hogy milyen kapcsolat áll fenn a náci zsidóüldözés és a keresztényeknek a zsidókkal szembeni magatartása között századokon át.

3. A zsidók és a keresztények közti kapcsolat

A zsidók és a keresztények kapcsolatának története fájdalokkal teli. őszentsége, II. János Pál

pápa ezt ismételtén kifejezésre juttatta, felszólítva a katolikusokat, hogy vizsgálják felül kapcsolatukat a zsidó néppel.[6] Tény, hogy e kétezer éves kapcsolat mérlege meglehetősen negatív.[7]

A kereszténység hajnalán, Jézus keresztfeszítése után az ősegyház ellentétbe került a zsidók vezetőivel és a zsidó néppel, akik a Törvény iránti engedelmességből olykor erőszakosan szembeszálltak az Evangélium hirdetőivel és az első keresztényekkel. A pogány Római Birodalomban a zsidók a császártól kapott kiváltságok alapján törvényes védelem alatt álltak, s a hatóságok kezdetben nem tettek különbséget a zsidó és a keresztény közösségek között. A keresztényeket azonban hamarosan üldözni kezdte az állam. Mikor később maguk a császárok is megtértek s kereszténnyé lettek, eleinte továbbra is biztosították a zsidók kiváltságait. Keresztények szélsőséges csoportjai azonban nemcsak a pogány templomokat rombolták le, hanem olykor a zsinagógákat is; kétségtelenül hatottak rájuk az Újszövetség bizonyos értelmezései a zsidó nép egészére vonatkozóan. "A keresztény világban bár nem a hivatalos Egyházban igen hosszú időre elterjedtek az Újszövetségnek téves és igazságtalan értelmezései a zsidó néppel és annak feltételezett bűnösségével kapcsolatban, s ezek ellenséges érzületet keltettek e néppel szemben." [8] A II. Vatikáni zsinat határozottan elvetette az Újszövetségnek minden ilyen értelmezését.[9]

Annak ellenére, hogy a kereszténység az egyetemes szeretetet hirdette, beleértve az ellenség szeretetét is, századokon keresztül olyan felfogás uralkodott, amely hátrányos helyzetbe szorította a kisebbségeket és mindazokat, akik valamiképpen "mások" voltak. Némely keresztény körök zsidóellenes felfogása, valamint az Egyház és a zsidó nép közti szakadék a zsidóság olyan általános diszkriminációját idézte elő, amely időnként kiűzetésükhöz vagy erőszakos térítésükre tett kísérletekhez vezetett. A "keresztény" világ nagy részében egészen a XVIII. század végéig a nem-keresztények jogi helyzetét nem mindig biztosították kellőképpen. A keresztény világban elszórtan élő zsidók mindezek ellenére hűségesen kitartottak vallási hagyományaik és szokásaik mellett. Ezért bizonyos gyanakvással és bizalmatlansággal tekintettek rájuk. Válságok idején pedig amilyen például az éhínség, a háborúk, a járványok és a társadalmi feszültségek a zsidó kisebbséget többször bűnbaknak kiáltották ki, és így az erőszak, a fosztogatások és a tömeggyilkosságok áldozataivá tették őket.

A XVIII. század vége és a XIX. század eleje között a zsidók a legtöbb országban a többi polgárokkal azonos jogokat kaptak, és egyrésztük befolyásos szerephez jutott a társadalomban. Ugyanebben a történelmi időszakban azonban, különösen a XIX. században, hamis és szélsőséges nacionalizmus terjedt el. A mélyreható társadalmi átalakulások légkörében gyakran vádolták meg avval a zsidó kisebbséget, hogy aránytalanul nagy befolyásra tett szert. Európa nagyrésztében így, bár különböző mértékben, olyan zsidóellenesség alakult ki, amely nem vallási, hanem sokkal inkább társadalmi és politikai jellegű volt.

Ugyanebben az időszakban olyan elméletek jelentek meg, amelyek tagadták az emberi faj egységét, s azt hirdették, hogy a fajok kezdettől fogva különböznek egymástól. A XX. században a nemzetiszocializmus Németországban ezeket az eszméket használta fel áltudományos alapként arra, hogy különbséget tegyen az úgynevezett északi-árja és az alacsonyabb rendűeknek mondott fajok között. Ráadásul az 1918-as vereség és a győztesek által diktált megalázó békefeltételek nyomán a nacionalizmus szélsőséges formája alakult ki

Németországban. Ennek következtében sokan úgy vélték, hogy a nemzetiszocializmus adhat megoldást az ország problémáira, és politikai együttműködést vállaltak evvel a mozgalommal.

Az Egyház úgy válaszolt erre Németországban, hogy elítélte a rasszizmust. Ez az elítélés először a papok prédikációiban, a katolikus püspökök hivatalos megnyilatkozásaiban és a katolikus újságírók cikkeiben jutott kifejezésre. Bertram breslaui bíboros érsek, Faulhaber bíboros és a bajor püspökök, továbbá a kölni és freiburgi érseki tartomány püspökei már 1931 februárjában és márciusában pásztorlevelet adtak ki, amelyben elítélték a fajt és az államot bálványozó nemzetiszocializmust.[10] 1933-ban, a nemzeti szocialisták hatalomra kerülésének évében Faulhaber bíboros közismert adventi beszédeiben amelyeket nemcsak katolikusok, hanem protestánsok és zsidók is hallgattak határozottan elutasította a náci antiszemita propagandáját.[11] A "kristályéjszaka" után a berlini katedrális prépostja, Bernhard Lichtenberg nyilvános imádságokat végzett a zsidókért. Dachauban fejezte be életét, és később boldoggá avatták.

XI. Piusz pápa is ünnepélyes formában elítélte a náci rasszizmust Mit brennender Sorge című enciklikájában,[12] amelyet 1937-ben, a szenvedés vasárnapján olvastak fel Németország templomaiban. Ezt a lépést a papság elleni támadások és büntető intézkedések követték. 1938. szeptember 6-án XI. Piusz ezt mondta belga zarándokok egy csoportjának: "Az antiszemitizmus elfogadhatatlan. Lélekben mindnyájan szemiták vagyunk."[13] XII. Piusz 1939. október 20-án kiadott, Summi Pontificatus című legelső enciklikájában[14] óvott az emberi nem egységét tagadó elméletektől és az állam bálványozásától: mindez a pápa nézete szerint valóban "a sötétség órájához"[15] vezet.

4. A náci antiszemitizmus és a Soá

Föl kell tehát ismerni a különbséget az antiszemitizmus és az antijudaizmus között. Az előbbi olyan elméleteken alapul, amelyek ellentétben állnak mindazzal, amit az Egyház folyamatosan tanít az emberi nem egységéről s az összes fajok és népek azonos méltóságáról. Antijudaizmusnak viszont azt a régóta fennálló bizalmatlanságot és ellenségeskedést nevezzük, amelyben sajnos a keresztények is vétkesek.

A nemzetiszocialista ideológia még tovább ment, s elutasított minden természetfölötti valóságot mint az élet forrását és az erkölcsi jónak kritériumát. Ennek következtében az emberek egy csoportja s az az állam, amellyel azonosult, abszolút hatalmat ragadott magához, s elhatározta, hogy kiirtja a zsidó népet; azt a népet, amely arra volt hivatott, hogy tanúságot tegyen az egy Istenről és a Szövetség Törvényéről. Teológiai szempontból fel kell ismernünk azt is, hogy a náci párt tagjai közül sokan nem csupán az isteni Gondviselés működését tagadták az emberi eseményekben, hanem kifejezésre juttatták határozott gyűlöletüket is magával Istennel szemben. Ez a magatartás szükségszerűen vezetett el a kereszténység elutasításához is, s ahhoz a törekvéshez, hogy az Egyházat megsemmisítsék, vagy legalábbis alávegyék a nemzetiszocialista állam érdekeinek.

Ez a szélsőséges ideológia szolgáltatott alapot azokhoz az intézkedésekhez, amelyek nyomán a zsidókat először kiűzték otthonukból, majd kiirtották. A Soá egy jellegzetesen újpogány modern hatalom műve volt. Antiszemitizmusának gyökerei a kereszténységen kívülről eredtek,

s céljának elérése érdekében habozás nélkül szembeszállt az Egyházzal, sőt üldözte annak tagjait is.

A kérdést mégis föl lehet vetni, hogy a náci zsidóüldözést nem könnyítették-e meg azok az antijudaista előítéletek, amelyek némely keresztények fejébe és szívébe belerögződtek. A keresztények közt felbukkanó zsidóellenes érzelmek nem tompították-e érzékenységüket, sőt, tette őket közömbössé azokkal az üldözésekkel szemben, amelyeket a hatalomra jutott nemzetiszocializmus folytatott a zsidók ellen.

Ha e kérdésre választ keresünk, figyelembe kell venni azt, hogy sokféle hatásnak kitett emberi magatartások és gondolkodásmódok történetét vizsgáljuk. Arra is gondolnunk kell, hogy sokan egyáltalán nem tudtak arról a "végső megoldásról", amelyet egy egész nép ellen indítottak el, mások pedig magukat és hozzátartozóikat féltették. Egyesek hasznot húztak ebből a helyzetből, végül olyanok is voltak, akiket az irigység mozgatott. Esetről esetre külön kell megadni a választ; ehhez azonban ismerni kell azt, hogy pontosan milyen indítékok vezették egy adott helyzetben a résztvevőket.

A Harmadik Birodalom vezetői kezdetben el akarták űzni a zsidókat. Sajnos némelyik keresztény hagyományú nyugati ország kormánya, köztük néhány észak- és dél-amerikai is, erősen vonakodott attól, hogy megnyissa határait az üldözött zsidók előtt. Bár azt nem láthatták előre, hogy a náci vezérek meddig fognak elmenni gonosz terveikkel, ezeknek az országoknak a vezetői tudtak azokról a megpróbáltatásokról és veszélyekről, amelyek a Harmadik Birodalom területén élő zsidókat sújtották. A határok lezárása a zsidó bevándorlók előtt ebben a helyzetben súlyos felelősséget ró az érintett állami vezetőkre akár antijudaista ellenségeskedés vagy gyanakvás, akár politikai gyávaság vagy szűklátókörűség, akár nemzeti önzés vezette őket.

Azokban az országokban, ahol a nácik végrehajtották a tömeges deportálást, olyan kegyetlenül hajtották végre a kiszolgáltatott emberek erőszakos kitelepítését, hogy annak föl kellett volna keltenie a gyanút, hogy itt a legrosszabbtól kell tartani. Vajon a keresztények megadtak-e minden lehetséges segítséget az üldözötteknek, különösen pedig az üldözött zsidóknak?

Sokan megtették ezt, mások azonban nem. Nem feledhetjük el azokat, akik minden tőlük telhetőt megtettek, egészen saját életük kockáztatásáig. A háború alatt és után a zsidó közösségek és a zsidó vezetők kifejezték köszönetüket mindazért, amit értük tettek, beleértve azt is, amit XII. Piusz pápa tett, személyesen vagy megbízottjai útján azért, hogy a zsidók százezreinek életét megmentse.[16] Sok katolikus püspök, pap, szerzetes és világi kapott ezért kitüntetést Izrael államtól.

Mindezek ellenére miként II. János Pál pápa elismerte e bátor férfiak és nők mellett más keresztények lelki ellenállása és konkrét tevékenysége nem volt olyan, mint amelyet Krisztus tanítványaitól el lehetett volna várni. Nem tudhatjuk, hogy a náci hatalmak által megszállt és irányított országokban hány keresztény észlelte borzalommal zsidó szomszédainak eltűnését; mégsem volt elég erejük ahhoz, hogy tiltakozó hangjukat fölemeljék. A keresztényeket bűnbánatra kell hogy indítsa testvéreiknek e súlyos lelkiismereti terhe a második világháború idején.[17]

Mélységesen fájlaljuk az Egyház e fiainak és leányainak hibáit és vétkeit. Magunkévá tesszük azt, amit a II. Vatikáni zsinat félreérthetetlenül kijelent Nostra Aetate című nyilatkozatában: "Az Egyház (...) tekintetbe véve a zsidósággal közös örökségét, elítéli a gyűlöletet, az üldözést és az antiszemitizmusnak sokféle megnyilatkozását, amely bármikor és bárki részéről a zsidók ellen irányult. Ebben nem politikai számítás vezet, hanem vallásos, evangéliumi szeretet."[18]

Felidézzük és magunkévá tesszük azt, amit II. János Pál pápa 1988-ban a strasbourgi zsidó közösség vezetőinek mondott: "Önökkel együtt ismételtén a leghatározottabban elítéljük a rasszizmust és az antiszemitizmust, amely ellentétes a kereszténység alapelveivel."[19] A katolikus Egyház tehát elutasít a népek vagy embercsoportok ellen irányuló mindenfajta üldözést, bárhol és bármikor legyen is az. A leghatározottabban elutasítja a népiertés bármely formáját és az azt előidéző rasszista ideológiákat. Visszatekintve évszázadunkra mélységes fájdalommal tölt el bennünket az egész népcsoportokat és nemzeteket elborító erőszak. Külön is megemlékezünk az örmények lemészárlásáról, a megszámlálhatatlan áldozatról Ukrajnában az 1930-as években, a cigányok tömeges kiirtásáról, amely szintén rasszista ideológia következménye volt, továbbá a hasonló tragédiákról Amerikában, Afrikában és a Balkánon. Nem feledkezhetünk meg a totalitárius eszmék áldozatainak millióiról a Szovjetúnióban, Kínában, Kambodzsában és másutt. Nem felejthetjük a Közép-Kelet drámáját sem, amelynek adatai jól ismertek. Most is, amikor ezt az emlékezést írjuk, "még mindig sok ember válik embertársának áldozatává".[20]

5. Előretétekintés a közös jövőbe

Amikor a zsidók és a keresztények jövőbeli kapcsolatait vizsgáljuk, először is katolikus testvéreinket szólítjuk fel arra, hogy tudatosítsák újra hitük héber gyökereit. Kérjük, gondoljanak arra, hogy Jézus Dávid leszármazottja; hogy Szűz Mária és az apostolok a zsidó néphez tartoztak; hogy az Egyház életető erőt szív magába annak a jó olajfának gyökereiből, amelybe a pogányok vad olajfaágának ágait beléoltották (vö. Róm 11,17-24); hogy a zsidók kedves és szeretett testvéreink, akik bizonyos értelemben "idősebb testvéreink".[21]

Ennek az évezrednek végén a katolikus Egyház mélységes sajnálkozását fejezi ki gyermekeinek bármely korszakban elkövetett hibái miatt. A bűnbánat (tesuva) tette ez: az Egyház tagjaiként ugyanis részünk van az Egyház minden gyermekének bűneiben is, érdemeiben is. Az Egyház mély tisztelettel és nagy részvétellel tekint a Soára, a megsemmisítés tapasztalatára, amelyet a zsidó nép a második világháborúban elszenvedett. Nem pusztán szavak ezek, hanem valóban elszánt elkötelezettség. "Azt kockáztatjuk, hogy újra a legkegyetlenebb halálnak tesszük ki az áldozatokat, ha nem él bennünk az igazságosság szenvedélyes szeretete, s ha mindegyikünk a saját lehetőségei szerint nem köteleznél el magát arra, hogy a gonosz soha többé ne győzhessen le a jóságot úgy, ahogyan a zsidó nép millióival megtörtént. (...) Az emberiség soha többé nem engedheti meg, hogy ez újra megtörténjen."[22]

Imádkozzunk azért, hogy a zsidó nép által elszenvedett tragédia miatt érzett fájdalmunk új kapcsolatokhoz vezessen a zsidó néppel. Szeretnénk, hogy a múlt bűneinek tudatából szülessék szilárd elhatározás arra, hogy olyan új jövőt építsünk fel, amelyben nem lesz többé antijudaizmus a keresztények között, és keresztényellenes indulat a zsidók között, hanem

inkább kölcsönös megbecsülés, amint illik azokhoz, akik egyetlen Teremtőt és Urat imádnak, s a hitben közös atyjuk van, Ábrahám.

Végül minden jóakaratú embert arra kérünk, gondolkodjon el mélyen a Soá jelentőségén. A sírokban fekvő áldozatoknak és a szenvedések túlélő tanúinak kiáltása fölkelte az egész emberiség figyelmét. Ha ezekre a borzasztó tapasztalatokra emlékezünk, akkor tudatosan bennünk az üdvös figyelmeztetés: az antijudaizmus és az antiszemitizmus romlott magvai soha többé nem verhetnek gyökeret egyetlen ember szívében sem.

1998. március 16-án.

Edward Idris Cassidy bíboros elnök

Pierre Duprey püspök alelnök

P. Remi Hoeckman, OP titkár